

Democrația deliberativă: schimbarea cadrului politic din România

Abstract: Scopul acestei lucrări este e a reporni discuția despre rolul sistemelor democratice contemporane. Pornind de la modelul proceduralismului epistemic, teoretizat de David Estlund, mi-am propus să privesc dezbaterile pe marginea modificării legii partidelor și cea electorală. Prin acest lucru mi-am dorit să scot la suprafață anumite puncte tari dar și neajunsuri ale acestui model, pentru a putea pe viitor veni cu completări. Am început prin a relua dezbaterile privind rolul democrației: instrumental sau procedural. Acest pas a fost important pentru a introduce necesitatea găsirii unei poziții de mijloc, prin prezentarea neajunsurilor celor două roluri. Această poziție de mijloc este identificată sub forma propusă de David Estlund, cea a proceduralismului epistemic. În discuția despre proceduralism epistemic am identificat elementele structurale ale modelului teoretic, pentru a-l putea reconstrui pe o situație reală. În final, am luat dezbaterile din prima jumătate a anului 2015 care au avut loc între decidenții politici și grupul de experți care a format Campania „Politică fără Bariere”. Folosind modelul lui Estlund am scos la iveală atât neregulile care au apărut pe parcursul dezbaterilor, dar și o serie de probleme pe care cadrul teoretic ar trebui să le rezolve pentru a căpăta mai multă coerență internă.

Keywords: proceduralism epistemic, legea partidelor, legea electorală

1. Introducere

În acest articol îmi propun să deschid o discuție despre modelul proceduralismului epistemic. Această discuție este importantă în contextul în care vedem din ce în ce mai multe mișcări civice și/sau politice care încearcă să revendice spațiul politic în numele cetățenilor. De la mișcările Occupy, la mișcarea Indignados care ulterior a devenit partidul Podemos, la platforme politice anti-establishment precum cele propuse de Bernie Sanders sau Donald Trump, până la protestele din București care au avut loc în urma incendiului din clubul Colectiv, vedem exemple care ne duc la concluzia că cetățenii nu se mai regăsesc în actuala formă a modelului democratic reprezentativ.

Vlad Bujdei-Tebeica

Facultatea de Științe Politice, S.N.S.P.A.
Master Teorie și Analiză Politică, Anul II

În această situație este important să împrăștiăm discuția despre rolul pe care democrația occidentală ar trebui să îl joace în guvernarea vieții de zi cu zi a cetățenilor. Este rolul democrației să producă cele mai bune rezultate? Sau este mai important ca aceasta să asigure egalitatea opiniei și participării tuturor cetățenilor la procesele decizionale? Modelul proceduralismului epistemic propus de David Estlund ne poate ajuta să lămurim tocmai aceste întrebări, prin oferirea unei soluții de mijloc care să satisfacă ambele condiții.

Articolul de față își propune să identifice o serie de neajunsuri și provocări pe care acest model teoretic le întâmpină prin analiza unui proces deliberativ, luând ca studiu de caz dezbaterile privind modifica-

rea Legii partidelor politice nr. 14/2013 dar și a Legii electorale 115/2015 ce au avut loc în prima jumătate a anului 2015, la care au participat autoritățile statului și un grup de ONG-uri din domeniul activismului civic.

În prima parte voi relua pe scurt dezbaterile „epistocrație vs. proceduralism” pentru a putea sublinia utilitatea modelului proceduralismului epistemic. După ce voi adresa argumentele acestei dezbateri voi trece la prezentarea felului în care a decurs procesul deliberativ pe care îmi propun să îl abordez. Pentru a realiza acest lucru am folosit documentele produse de organizațiile membre ale Campaniei „Politică fără Bariere”. Deși au mai existat grupuri, înainte de toamna anului 2014, care au încercat să schimbe aceste două legi, mă voi uita exclusiv la felul în care au decurs interacțiunile dintre Campania „Politică fără Bariere” și comisia de cod electoral. Consider că nu este relevant să introduc în discuție încercările ce au avut loc înaintea inițiativei „Politică fără Bariere” deoarece această inițiativă este cea care a generat și participat la procesul deliberativ care a avut loc în prima jumătate a anului 2015. Nu este important rezultatul procesului deliberativ și care au fost actorii care l-au influențat, ci procesul de deliberare în sine și felul în care acesta s-a desfășurat. Astfel, dezbaterile dintre decidenții politici și campania „Politică fără Bariere” pot fi luate ca un studiu de caz în sine.

După această scurtă prezentare voi încerca să stabilesc cadrul unei discuții aplicate atât pe marginea proceselor deliberative care au avut loc, cât și pe marginea rezultatelor produse de acestea. Este legea sub forma ei modificată mai bună decât cea precedentă? Este această formă cea mai bună posibilă? Ce alte elemente ar trebui să fie luate în considerare în clipa în care încercăm să creem un cadru de lucru pentru un model mai pragmatic de proceduralism epistemic? (ex.: influențele exercitate de politicieni la nivel local pentru a fi aleși, nivelul de informare al cetățenilor cu privire la potențialele opțiuni, noile canale de comunicare – rețele sociale). Acestea sunt o parte dintre întrebările la care îmi propun să răspund la partea de discuții. La final, voi încerca să reiau argumentele prezentate în decursul articolului în încercarea de a întări utilitatea modelului propus de Estlund.

2. Cadru teoretic

În cartea sa „Democratic Authority, A Philosophical Framework”, David Estlund pune bazele unei discuții relevante în ceea ce privește rolul democrațiilor contemporane. Există grija emergenței unor entități apolitice, care iau parte la procesul decizional sub titulatura de „experți”. „Criticii susțin că guvernarea democratică așa cum o știm noi se erodează ca rezultat al creșterii puterii experților. O expresie a acestui fapt este creșterea numărului de corpuri de experți cu o substanțială putere de decizie, precum curți, agenții guvernamentale independente și bănci centrale; alta este faptul că parlamentele și instituțiile executive se bazează din ce în ce mai mult pe sfaturile experților” adaugă Catherine Holst (Holst, p. 2). Și de aici pornește discuția despre scopul final al regimurilor democratice: este acesta să ofere participare egală tuturor cetățenilor, sau să sporească calitatea deciziilor luate în numele comunității?

De la bun început Estlund își propune să arate de ce grijile pe care le au oponenții la adresa implicării expertizei în procesul decizional sunt nefondate. Principala grijă a acestora este că prin acordarea unei importanțe mai mari opiniilor experților este subminat tocmai principiul participării egale. Însă problema pe care Estlund o identifică nu are de-a face cu implicarea în sine a experților în procesele decizionale democratice, ci mai degrabă cu ideea că această expertiză le-ar oferi acestor cetățeni o autoritate în fața celorlalți, subminând însuși

fundamentul democratic al echității participative. Este scopul democrației să producă politici care pot fi în general acceptate ca fiind bune, sau trebuie văzută prin prisma importanței procedurale inerente pe care aceasta o deține?

Discuția de față începe de la dezbateră cu privire la rolul pe care o democrație ar trebui să-l îndeplinească. Voi folosi această dezbateră ca să fundamentez argumentul că e în regulă să aducem expertiza în planul deliberărilor politice, deoarece nu există riscul să cădem în tehnocrație. Vreau să arăt că putem evita ușor capcana guvernării experților, a celor care dețin cunoașterea și, deci, care se pot apropia mult mai ușor de adevăr, practic subminând orice fel de deliberare în care să fie angajați în mod egal toți cetățenii.

În această discuție este important să facem distincția între două forme de autoritate pe care democrația le generează. Prima formă este cea a autorității instrumentale, care oferă baza morală a coerciției din perspectiva capacității acesteia de a atinge scopuri politice dezirabile. Will Colish spune despre această formă că „premisele pe care proceduralismul își fundamentează autoritatea sunt procesele participative echitabile care reprezintă expresia idealului Rousseau-ian de a face participanții să fie atât subiecți cât și autori ai legilor. A doua formă importantă de autoritate este cea consensuală, care este acordată prin consimțământul celor care se fac subiecți ai autorității” (Colish, p. 105). Nu voi intra în această lucrare în diferitele forme de consimțământ (tacit sau explicit), deoarece consider că nu fac obiectul argumentării, astfel încât voi lucra cu definițiile oferite de Estlund.

Când vine vorba de luarea unor decizii politice putem cădea de acord că există unele mai bune ca altele. Estlund folosește această premisă ca să arate că, în ciuda faptului că există unele persoane care cunosc mai bine care decizii ar trebui luate, acest lucru nu reprezintă în sine un argument pentru impunerea autorității politice (Estlund, p. 3). Așa cum simplul fapt că un doctor cunoaște cel mai bine ce este de făcut într-o situație de viață și moarte, asta nu înseamnă că are automat și dreptul de a lua decizii în numele nostru fără consimțământul nostru (Estlund, p.3).

Există trei premise ale epistocrației, pe care Estlund le subliniază: premisa adevărului (putem identifica anumite standarde normative față de care trebuie să ne raportăm atunci când luăm o decizie politică), premisa cunoașterii (există unii oameni care cunosc aceste standarde mai bine ca alții), și cea a autorității (cunoașterea politică normativă reprezintă un mandat pentru deținerea autorității politice) (Estlund, p. 30). Prima premisă este necesară pentru a porni orice fel de evaluare politică. A doua premisă poate fi acceptată odată ce o acceptăm pe prima. Din moment ce nu toată lumea are acces egal la informație și cunoaștere, este clar că unii vor cunoaște acele standarde normative mai bine decât alții. Problema este dacă această cunoaștere le conferă automat și autoritatea necesară exercitării puterii. Dacă se întâmplă să cădem în capcana acordării unei importanțe mai mari opiniilor celor mai informați decât alții, a experților, atunci riscăm să subminăm toată baza democrației, și anume aceea de acces echitabil la procesele de luare a deciziilor care vizează guvernarea vieților membrilor comunității. Cu alte cuvinte, riscăm să ajungem la elitism.

Pentru a rezolva această problemă și pentru a argumenta împotriva legitimității inerente a epistocrației, Estlund formulează ceea ce el numește cerința acceptabilității calificate: „nimeni nu are autoritate sau putere coercitivă legitimă asupra altcuiva fără o justificare care să fie acceptată de toate punctele de vedere calificate” (Estlund, p. 33). În urma acestei condiții este deja evident de ce a treia premisă nu poate fi acceptată. Atâta vreme cât vorbim despre democrație, care are ca fundament pluralitatea opiniilor, va fi imposibil să găsim o poziție unanimă care să cadă de acord cu privire la cine ar trebui să fie investit cu autoritate în virtutea cu-

noașterii pe care o deține. David Copp spune că această cerință este folosită pentru a demonstra că numai democrațiile constituționale pot fi legitime. „Orice constituție epistocratică va fi respinsă de unele puncte de vedere calificate deoarece epistocrația se bazează pe „comparații invidioase” între cei care sunt văzuți ca fiind suficient de competenți sau înțelepți pentru a deține puterea politică și cei care nu sunt” (Copp, p. 242). Ceea ce Estlund ilustrează în urma acestei argumentări este că putem în continuare să acceptăm ideea de adevăr, în vreme ce putem să ne debarasăm de cea de epistocrație.

Și totuși, accețiunea populară este că utilitatea democrației constă în faptul că aceasta permite accesul egal tuturor cetățenilor la procesele deliberative și de luare a deciziilor. Mulți văd importanța democrației din perspectiva instrumentalității pe care aceasta o îndeplinește. Ea este singura capabilă să asigure echitatea între cetățeni din aceste puncte de vedere.

Pentru a demonstra caracterul echitabil al procedurilor democratice, Estlund spune că ele au tendința să producă legi față de care toți cetățenii au un cuvânt egal de spus. Acest cuvânt este cunoscut sub forma de vot. „Fie că e bun sau drept conform oricărui alt standard, (rezultatul votului) are cel puțin asta de spus: toată lumea a avut un rol egal în determinarea rezultatului. Rezultatul este echitabil în sensul că a fost produs în urma unei proceduri echitabile (...) O procedură poate fi echitabilă față de participanți indiferent dacă ei sunt deștepți, bine informați sau cinstiți.” (Estlund, p.66).

Însă aici ne confruntăm cu o problemă. Dacă avem două puncte de vedere și modul în care decidem care dintre cele două puncte de vedere va fi adoptat este strâns legat de echitatea procesului decizional, atunci ambele puncte de vedere vor cântării la fel în procesul nostru de a decide pe care îl alegem. 50-50, sau cu alte cuvinte o aruncare de monedă. Dar este evident că alegerile politice nu urmează atât de habotnic principiul echității procedurale, astfel încât nu putem decât să tragem concluzia că există și alți factori care ne ghidează procesul decizional. Aici, spune Estlund, intervine încercarea noastră de a introduce și componenta calitativă a deciziei. Cât de bună este aceasta? Este clar că o decizie trebuie luată având în considerare nevoile comunității pe care o va influența. Așadar aici intră în joc expertiza pe care unii cetățeni o pot aduce în procesul decizional și încercarea de a lua o decizie cât mai fidelă nevoilor comunității.

Astfel ne putem da seama că Estlund caută ceva care să evite propunerile inacceptabile dar în același timp și tragerea la sorți. Dacă prima dilemă este rezolvată cu ajutorul cerinței de acceptabilitate calificată, a doua este rezolvată aducând în discuție proceduralismul epistemic și făcând o paralelă între acesta și sistemul de jurați din SUA. Așa cum în cadrul acestui sistem există niște proceduri care sunt menite să găsească verdictul corect, la fel putem identifica în societate și alte instituții care contribuie la succesul epistemic al sistemului democratic (Colish, 107). Esența proceduralismului epistemic constă în desfășurarea echitabilă a procesului de găsire a răspunsurilor corecte.

Având stabilite toate elementele teoretice ale discuției pe care mi-am propus să o abordez, voi trece în continuare la prezentarea unui sumar al firului evenimentelor care s-au petrecut în procesul de consultare și decizie cu privire la legea partidelor și cea electorală, iar apoi voi discuta despre aplicabilitatea elementelor teoretice pe studiul de caz ales.

3. Context

În contextul alegerilor prezidențiale de la finalul anului 2014, mai multe organizații s-au coalizat în vederea formării unui grup de lobby care avea ca scop modificarea Legii partidelor politice nr. 14/2013. Acest grup și-a desfășurat activitatea sub denumirea „Campania Politică Fără Bariere”, iar principalele două obiective ale acestei campanii erau să „elimine barierele administrative la înregistrarea unui partid, concomitent cu condiționarea înscrierii listelor de partid în toate competițiile electorale de prezentarea unui număr de semnături de susținere” și să „asigure o mai mare egalitate de șanse între partidele mari, cele mici sau nou înființate și candidații independenți.”¹ Organizațiile care fac parte din această campanie au în portofoliul lor activități care ilustrează preocuparea acestora pentru promovarea drepturilor de asociere și participare politică. Dintre acestea amintesc ActiveWatch, Asociația Funky Citizens, Asociația pentru Apărarea Drepturilor Omului în România – Comitetul Helsinki APADOR-CH, Centrul de Resurse pentru participare publică – CeRe, sau Grupul pentru Democrație Participativă – Plenum.

Inițial, campania „Politică fără Bariere” s-a bucurat de atenția și bunăvoința actorilor politici. Aceasta a reușit să stârnească dezbaterile care ulterior au dus la schimbarea formei vechi a legii într-o formă care permite acum înființarea partidelor din trei membri. Lunile ianuarie, februarie și martie ale anului 2015 au fost cele mai productive, având loc diferite consultări atât cu reprezentanți din partea partidelor politice, cât și cu Președintele României. Luna ianuarie a marcat momentul introducerii de către Președintele Camerei Deputaților, Valeriu Zgonea, a legii pentru alegerea administrațiilor publice locale în mandatul Comisiei de Cod Electoral.² Și totuși, tot momentumul pe care această campanie îl strânsese în primele trei luni ale anului 2015, a început să scadă în lunile aprilie și mai, dezbaterile și consultările fiind din ce în ce mai rare în ciuda faptului că Comisia de Cod Electoral lucra în continuare pe atât la legea pentru alegerea administrațiilor publice locale cât și la cea pentru alegerile parlamentare. În luna iunie tot procesul consultativ s-a oprit, concluzionând cu adoptarea unei forme a legii alegerilor parlamentare care era încă departe de forma care fusese recomandată de organizațiile membre ale Campaniei „Politică fără Bariere”.³

4. Discuție

Studiul de caz a fost ales pentru această discuție datorită influenței importante pe care o are asupra felului în care funcționează democrația în cadrul unui stat. Legea partidelor și legea sistemului electoral sunt principalele două legi care determină felul în care democrația se comportă. Împreună ele dau naștere fie unui sistem de partide care este bipartid, fie unui sistem pluripartid. Primul sistem are ca principal avantaj stabilitatea guvernării, pe când al doilea sistem asigură o mai bună reprezentativitate.

Cum putem să ne dăm seama care dintre aceste două perspective asupra scopului guvernării este mai aproape de adevăr: stabilitatea politică sau pluralismul (și implicit reprezentativitatea)? Colish spune că unul dintre adevărurile fundamentale ale democrației este că puterea politică nu trebuie folosită pentru câștiguri proprii (Colish, p. 105). Dacă acceptăm această afirmație înseamnă că, dintre cele două perspective prezentate mai presus, varianta care se apropie cel mai mult (evident nu în totalitate) de respectarea condiției stabilite de Copp este cea a pluralismului politic, din simplul motiv că aceasta taxează mai ușor reprezentantul poli-

tic atunci când folosește puterea politică în scopuri personale. Politicienii și partidele sunt mult mai susceptibili la a fi schimbați din cauza derapajelor, decât în cazul sistemelor bipartid. Din acest punct de vedere putem spune că rezultatul deliberărilor pe legea partidelor este unul care provoacă dezbaterile pe care o avem în față.

Și totuși, ce concluzii putem trage de pe urma modului în care a decurs procesul deliberativ pe marginea legii fundamentale a accesului cetățenilor la puterea politică? Departe de a încerca să potrivesc teoria cu ce s-a întâmplat în realitate, voi lua pe rând conceptele de bază ale modelului proceduralismului epistemic și voi încerca să le găsesc echivalentul în studiul de caz pe care l-am prezentat. Scopul nu este de a forța modelul să se potrivească cu realitatea. Un astfel de demers ar fi redundant de la bun început. Voi încerca în schimb să folosesc acest studiu de caz pentru a identifica punctele slabe pe care modelul proceduralismului epistemic le are.

O primă întrebare care trebuie adresată de la bun început este dacă putem considera grupul de ONG-uri ca fiind „expert”, în conformitate cu cadrul teoretic în care operăm. Dacă lucrăm după definiția oferită de Catherine Holst, atunci ne va fi ușor să vedem că această condiție a fost întrunită. Conform lui Holst, putem considera fără ezitare ca fiind expert orice persoană care a obținut titlul de doctor în domeniul său de specializare. Din acest punct de vedere putem spune că avem experți care lucrează în cadrul organizațiilor care susțin campania „Politică fără Bariere”. Însă implicarea experților în procesul deliberativ, conform modelului proceduralismului epistemic, nu este importantă în sine, ci mai degrabă modul de desfășurare a procesului deliberativ.

Ce se întâmplă când autoritatea epistemică intră în conflict cu suveranitatea cetățenească? Pe de-o parte avem un grup de experți în politologie, sociologie, etc. care vin cu o serie de schimbări la legea partidelor, pe de-altă parte avem un grup de parlamentari care au legitimitatea votului cetățenilor. Chiar dacă grupul ONG-urilor a reclamat faptul că schimbările aduse legii nu sunt substanțial diferite față de forma lor inițială, și prin urmare nu pot fi considerate suficient de bune, modelul proceduralismului epistemic nu ne garantează că rezultatul ar fi trebuit să fie cel sugerat de ONG-uri. Punctul forte al proceduralismului epistemic nu stă în superioritatea produsului finit al procesului decizional, ci stă în echitatea procesului care poate duce la rezultate superioare. Abia din acest punct de vedere am putea spune că avem o condiție fundamentală care nu a fost îndeplinită, pentru că politicienii au preferat să încheie procesul deliberativ înainte de a lua o decizie, din cauza faptului că viziunea pe care ONG-urile o aveau asupra noilor forme ale celor două legi nu coincidea cu a lor. În ciuda acestui fapt, dezbaterile ar fi trebuit să continue iar din feedback-ul celor două părți să rezulte un cadru legislativ mai bun decât cel inițial. Dar acest lucru nu face decât să ne ilustreze cât de multe variabile prezintă realitatea, variabile pe care nu putem întotdeauna să le luăm în calcul mai ales având în vedere felul în care ne construim modelul teoretic. În cazul nostru vorbim de încercarea politicienilor de a-și apăra propriile interese, și de a nu face competiția electorală mai accesibilă.

Conform declarațiilor organizațiilor care au luat parte la dezbateri, parlamentarii și-au pierdut treptat interesul pentru a mai organiza dezbateri transparente și pentru a permite participarea acestora la procesul de modificare a legii. După cum am argumentat anterior, rezultatul optim ar fi fost o lege care să întrunească condițiile propuse de grupul de experți. În această situație putem trage două concluzii referitoare la decizia parlamentarilor referitor la forma finală a legii: fie aceștia nu cunoșteau care era rezultatul optim (lucru puțin probabil, având în vedere faptul că la procesul deliberativ au avut parte și de opiniile experților), fie aceștia

cunoșteau rezultatul optim însă au decis să acționeze împotriva lui din alte motive. Putem specula cu privire la aceste motive, însă nu consider că este necesar și nici constructiv. Ceea ce este important de reținut este că există interesele personale ale decidenților politici care nu pot fi introduse în modelul teoretic. În schimb, am putea să argumentăm că, dacă presupunem că parlamentarii cunoșteau rezultatul optim și au acționat împotriva lui, putem concludiona că aceștia nu întrunesc condiția punctului de vedere calificat, și astfel pot fi considerați nerezonabili. „Cei care refuză să se încreadă pe un astfel de simț comun și pe consensul științific existent, se plasează în afara limitelor discuției rezonabile și încalcă principiul reciprocității” (Moore, p. 60).

5. Concluzii

Dificultatea acestei lucrări constă în faptul că Estlund vorbește despre provocările pe care le-ar putea întâlni proceduralismul epistemic, fără însă să specifice clar ce formă ar îmbrăca acesta într-o societate reală. Se oprește la partea în care stabilește cadrul filosofic. Restul ni-l lasă la imaginația noastră, și din acest punct de vedere pot spune că este o provocare pentru lucrarea de față. Am luat o situație concretă care a avut loc în societatea românească și am încercat să văd în ce măsură s-au manifestat forme ale cadrului filosofic stabilit de Estlund.

Utilitatea modelului teoretic a fost totuși ilustrată în cadrul acestui articol, tocmai prin suprapunerea acestuia pe un exemplu concret de deliberare publică. Modelul ne-a ajutat să observăm care au fost neregulile din cadrul procesului, dar și procesul ne-a ajutat să observăm limitele modelului. Probabil una din cele mai importante concluzii ale acestui articol este că cetățenii, în clipa în care decid cui acordă votul, trebuie să se asigure că persoana cu care intenționează să voteze respectă cerința punctului de vedere calificat. Asta nu înseamnă că persoana respectivă trebuie să fie cea care deține o cunoaștere a adevărului, ci că în clipa în care soluția optimă îi este prezentată această persoană este capabilă să ia o decizie în numele comunității care a investit-o cu votul său și nu în nume propriu.

Pe de altă parte, deși modelul lui Estlund nu pretinde să fie altceva decât un cadru de discuție filosofică, atâta vreme cât susține succesul epistemic pe care democrația proceduralistă poate să-l aducă, acesta va eșua să își susțină argumentul atâta vreme cât nu ia în calcul factori mai pragmatici precum canalele de comunicare moderne, controlul politic al mijloacelor de informare în masă, sau interesele personale ale decidenților politici.

Note

¹ <https://drive.google.com/file/d/0Bw2TZZrNT8gSaTd4TzhkcXhDaDA/view?pref=2&pli=1> – Propunere tehnică privind modificarea legislației privind participarea politică

² <http://www.mediafax.ro/politic/comisia-de-cod-electoral-incepe-dezbaterile-cu-legea-pentru-alegerea-administratiilor-publice-locale-13774416>

³ https://politicafarabariere.wordpress.com/2015/06/16/dezbatere_si_pseudo_dezbatere/

Bibliografie

Colish, W., 2010, Between Expertise and Fairness, în *European Journal of Political Theory*, 9(I), pp. 103-111

- Copp, D., 2011, Reasonable Acceptability and Democratic Legitimacy: Estlund's Qualified Acceptability Requirement, in *Ethics*, 121 (January), pp. 239-269
- Estlund, D., 2008, *Democratic Authority: A Philosophical Framework*, New Jersey: Princeton University Press
- Holst, C., Why Not Epistocracy? Political legitimacy and 'the fact of expertise', in *Expertise and Democracy*, ed. Holst, C., Oslo: ARENA, pp. 1-12
- Holst, C., Molander, A., Epistemic democracy and the accountability of experts, in *Expertise and Democracy*, ed. Holst, C., Oslo: ARENA, pp. 13-36
- Moore, A., Democratic Theory and Expertise: Between Competence and Consent, in *Expertise and Democracy*, ed. Holst, C., Oslo: ARENA, pp. 37-49

Resurse online

- https://politicafarabariere.wordpress.com/2015/06/16/dezbatere_si_pseudo_dezbatere/ – accesat la 19.03.2016
- <http://www.mediafax.ro/politic/comisia-de-cod-electoral-incepe-dezbaterile-cu-legea-pentru-alegerea-administratiilor-publice-locale-13774416> – accesat la 19.03.2016
- <https://drive.google.com/file/d/0Bw2TZZrNT8gSaTd4TzhkcXhDaDA/view?pref=2&pli=1> – accesat la 19.03.2016